

İLK TÜRKÇE TIP ESERLERİ VE ESKİ TÜRK DİŞHEKİMLİĞİ LİTERATÜRÜ*

İLTER UZEL**

GİRİŞ

Bugünkü dişhekimliğinin ilgi alanına giren bilgiler, Antik Çağ, hattâ Orta Çağ'da yalnız dişhekimliğiyle ilgili monografilerde değil; genel tıp literatürünün içinde yer almıştı. Buna karşın dişhekimliği mesleği hekimlikten bağımsız olarak gelişmiş ve cerrahlar ile usta-çırak usulü yetişmiş "dişçi"lerin uğraş alanı olarak ortaya çıkmıştı. Bu mesleğin eğitimi ise, yaklaşık 150 yıl önce, 1839'da A.B.D.'de Baltimore'da başlamıştı.¹

Genel uptan bağımsız dişhekimliği literatürünün de, 1530 yılında Leibzig'de basılan ve "Küçük Tıp Kitabı" anlamına gelen *Artzney Buchlein* serisinden 44 sayfalık bir monografi ile başladığı kabul edilmektedir. Galenos, Celsus (M.Ö. 25-M.S. 50) gibi İlk Çağ hekimleri ile; ibn Sînâ, ibn Miskevayh (777-851) gibi Orta Çağ İslâm hekimlerinden alıntuların yapıldığı yazarı bilinmeyen bu eserde, diş gelişimi, diş çürüğünün nedenleri, diş çıkarma (dentisyon) güçlükleri, ortodonti, diş ağrısı, ağız ve diş bakımı, gömülü dişler, diş çekimi ve dişleri korumak için alınması gereken önlemler... gibi konular yer almıştı,² (resim 1). Bu ufak risaleden sonra tarihçilerce modern dişhekimliğinin kurucusu kabul edilen Pierre Fauchard'ın (1578-1761) yazdığı *Le Chirurgien Dentiste ou Traité des Dents* eserinin basımına kadar (1728) geçen sürede 150'ye yakın hekim-yazar, yaptıkları yayınlarla dişhekimliği literatürünün temelini atmışlardır.³

* Birinci Türk Tıp Tarihi Kongresi'nde (17-19 Şubat 1988-İstanbul) tebliğ edilen bildirinin genişletilmiş şeklidir.

** Prof. Dr. Atatürk Kültür Merkezi Üyesi.

¹ İlter Uzel, "Dünya'da ve Bizde Dişhekimliği Eğitiminin Gelişmesi", *Year book of Medical Ethics (Tıbbî Etik Yıllığı)*, İstanbul 1992, s. 60.

² Hoffman-Axthelm, *History of Dentistry*, Quintessenz Publ., Chicago, USA, s. 159-160.

³ B.W. Weinberger, "Dental Literature its Origin and Development", *Journal of Dental Research*, 1923, s. 159-160.

Batıda bu gelişmeler olurken bizde dişhekimliği mesleği ve Türk dişhekimliği literatürü ne durumda idi? Eski Türk tıp literatüründe dişhekimliğiyle ilgili hangi konular yer almıştı? Bu konular hangi tıp teorileri ile açıklanırdı? Bu yazıda, XIV. yüzyıldan, Türkiye'de modern dişhekimliği eğitiminin başladığı XX. yüzyılın başına kadar geçen sürede, Türkçe tıp literatüründen seçilen bazı örnekleri yorumlayarak, Türk dişhekimliğinin bilimsel gelişimi hakkında bir sonuca varmaya çalışacağım.

İLK TÜRÇE TIP ESERLERİNDE DİŞHEKİMLİĞİ KONULARI:

Selçuklu döneminden itibaren Anadolu'da tıp mesleği uygulayan hekimlerin eğitimlerinde Arapça-Farsça İslâm tıp klâsiklerinden yararlandıkları bilinmektedir. Bu durum Selçuklulardan sonraki beylikler döneminde, başka dil bilmeyen beylere sunulan bazı tıp kitaplarının Türkçe yazılmaya başlanmasıyla değişmiştir ki, bunun ilginç bir örneği Aydınoglu Mehmed Bey (1330-1340) için önce Arapça telif edilip, Farsçaya; oradan da Türkçeye çevirilen, Bereket adında, hayatı hakkında bilgi sahibi olmadığımız bir Anadolu (?) hekimin yazdığı *Tuḥfe-i Mubârizî*'dir.⁴

Koruyucu tıpla ilgili *Tuḥfe-i Mubârizî*'de dişhekimliği bilgileri yer almaz. Bu eserin bugün bilinen iki nüshası da *Hulâşa* ve *Tabî'at-Nâme* adlarında diğer iki tıp kitabı ile bir aradadır ve bunlar da gene Hekim Bereket'e aittir. Bunlardan *Hulâşa*'da:

"*dudak yarığı (dudak fissürleri); kızılbaş sivilce kim agızda (agızda aft); agızda ak karabaş sevilce (stomatitis?); agız içi yıyısı (agız kokusu); dil şişmesi; dil yarılması, dil iriliği (makroglossi); dil ağırlığı (konuşma bozukluğu); dil kurbağası (kurbağacık, ranula); diş etine genlik düşmesi (diş eti hipertrofisi); diş ağrısı ıssıdan olursa (sıcak humordan olan diş ağrısı); diş ağrısı sovuksan olursa (soğuk humordan olan diş ağrısı); eğer diş eti ıssıdan şişse (gingivitis?); dişler yınse, deprenür olsa (diş sallanması, periodontitis); diş çıkarma tedbiri (diş çekimi); diş berkıtmek (dişlerin pekiştirilmesi); diş çengeldüğü (diş kamaşması); dişe cilâ urmak (diş parlatma); diş çürüğü; diş dibinin çürüğü (kole çürüğü); agız suyu ve salar çok akmak (hipersalivasyon)"*

⁴ Adnan Adıvar'a göre XIV. yüzyılın başlarında Ali bin Abbas'ın (ölm. 284 H/994 M) *Kitabü'l-Melikî*'sinin *Kamilü's-Sınâ*'a adıyla yapılan tercümesi Anadolu'da yazılmış ilk Türkçe tıp eseridir. (Bkz. Adnan Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, 4. baskı, Evrim Mat. İstanbul 1982, s. 21).

gibi konular incelenmiş; ağız ve diş hastalıklarının tıbbî tedavileri anlatılmıştır⁵ (resim 2).

Bu ilk eserden sonra:

- İshak ibn Murad'ın (792 H/1387 M) yılında yazdığı *Edviye-i Müfredde'si*,⁶
- Hacı Paşa'nın (1334-1417) *Müntehâb-ı Şifâ* ve *Teshîlû's-Şifâ* eserleri ile bu sonuncu eserin *Nazmü'l-Teshîl* ve *Müfid* adıyla bilinen manzumu^{7,8} (resim 3),
- Ahmedî'nin (1330-1413) *Tervîhü'l-Ervâh* eseri,^{9,10}
- İbn Şerif'in (XIV. yüzyıl) *Yadigâr'ı*,¹¹
- Abdolvahhab'ın (XV. yüzyıl) *Müntehâb* eseri,^{12,13}
- Ahmed-i Dai'nin (XV. yüzyıl) *Tıbb-i Nebevî* tercümesi.¹⁴
- Şirvanlı Mahmud ibn Muhammed'in (XV. yüzyıl) *Kemaliyye'si*,¹⁵
- Bilinen tek nüshası Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesinde bulunan ve tıpkıbasım Bedi N. Şehsuvaroğlu tarafından yayınlanan Eşref ibn Muhammed'in (XV. yüzyıl) *Hazâ'inü's-Sa'âdat*,¹⁶

⁵ İlder Uzel, *İlk Türkçe Tıp Yazmalarının Ağız ve Diş Hastalıkları Yönünden İncelenmesi*, Doktora Tezi, İstanbul 1979, s. 15-23.

⁶ Edviye-i Müfredde ile ilgili bir araştırma, Prof. Dr. Mustafa Canpolat tarafından *Türkoloji Dergisi*'nde (cilt 5, sayı 1, 1973, s. 21-47) yayınlanmıştır. Burada Canpolat, daha önceki yayınlarda tekrarlanan bir yanlış da düzeltmiştir. Edviye-i Müfredde'nin mevcut nüshaları, Hacı Paşa'nın Müntehâb-ı Şifâ'sı ile bir arada ciltlendiğinden Hacı Paşa'nın "Edviye-i Müfredde" adında bir eseri daha var sanılıyordu. Halbuki Canpolat'ın incelemeleri, Hacı Paşa'nın böyle bir eserinin olmadığını; Edviye-i Müfredde yazarının da İshak bin Murad olduğunu ve birlikteliğin eğitim amacıyla olduğunu ortaya koymuştur.

⁷ Süheyl Ünver, *Hekim Konyalı Hacı Paşa*, İ.Ü. Tıp Tarihi Enst. Yayını, No: 47, Kemal Mat., İstanbul 1953.

⁸ İlder Uzel, a.g.e., s. 26-45.

⁹ Bedi N. Şehsuvaroğlu, *Ahmedî*, İsmail Akgün Mat., İstanbul 1953.

¹⁰ İlder Uzel, a.g.e., s. 47-51.

¹¹ A.g.e., s. 52-54.

¹² Süheyl Ünver, "Abdülvahab'ın Çelebi Sultan Mehmed'e Müntehâb'ı", *İ.Ü. Tıp Fakültesi Dergisi*, 2, 1950, (ayrı baskı).

¹³ İlder Uzel, a.g.e., s. 55-56.

¹⁴ A.g.e., s. 57-58.

¹⁵ A.g.e., s. 59-60.

¹⁶ Bedi N. Şehsuvaroğlu, *Hazâ'inü's-Sa'adat*, Eşref bin Muhammed, T.T.K. Yayını, Ankara 1960.

ağız-diş hastalıklarının teşhis ve tıbbî tedavisine yer vermişti. Bu eserlerde, Orta Çağ İslâm tıp klâsiklerinin ve özellikle ibn Sînâ'nın *Kânûn*'unun etkisi büyüktür.¹⁷

Şerefeddin Sabuncuoğlu'nun (1385-1468) *Cerrâhiyyetü'l-Haniyye*'si diş-hekimliği tarihi yönünden daha önce incelenmiştir.^{18,19} Bu eserde aşağıdaki ağız hastalıklarının cerrahî tedavisi anlatılmıştır:

- Dudak yarığının dağlanması,
- Ağzda olan "nasırın" dağlanması,
- Diş eti gevşemesinde dağlama,
- Diş ağrısında dağlama,
- Dudak tümörünün çıkarılması,
- Diş eti hipertrofinin tedavisi,
- Diş taşının kazınması,
- Diş çekimi,
- Diş kökü ve alveol parçasının çıkarılması,
- Artı dişin çekimi,
- Sallanan dişlerin telle bağlanması,
- Dil altı bağının kesilmesi,
- Alt çene çıkığı tedavisi,
- Alt çene kırığı tedavisi.

Hem tıbbî hem cerrahî tedaviye yer veren; cerrahî müdahale resimleri ve âlet şekilleri içeren bu eser, taşıdığı özellikler nedeniyle Türk dişhekimliği tarihi açısından çok önemlidir. *Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye*'nin dikkati çeken başka bir yanı da, dişhekimliği alanında Uzak Doğu tıbbî ile Orta Çağ İslâm ve Batı tıbbî arasında birtakım bağlantılar kurmasıdır. Örneğin Sabuncuoğlu, diş ağrısını tedavi ederken, Çin tıbbında "Ho-ku" adı verilen bir noktadan dağlama yapılmasını önermektedir²⁰ (resim 4).

¹⁷ İlder Uzel, "İbn Sînâ'nın Kanun Eserinin Türkçe Çevirisindeki Dişhekimliği Bilgileri," *Ankara Üniv. Tıp Bülteni Supplement*, s. 46-55, 1973.

¹⁸ İlder Uzel, "Şerefeddin Sabuncuoğlu ve Cerrahiyet al-Haniyye Eserindeki Dişhekimliği Bilgileri", *Türk Kültürü*, 147: 172-180, 1975.

¹⁹ İlder Uzel-A. Tawas-J.S. Johnson, "Sherefeden Sabuncuoğlu, A Dental Surgeon of the Fifteenth Century and His Interpretation of Abulcasis notes on Oral Surgery", *Hamdard*, 30 (3), 1988, s. 3-21.

²⁰ Bkz. Milko Grmek-Pierre Huard, *Le Premier Manuscrit Chirurgical Turc*, ed. Roger Dacsta, Paris 1960.

Gene Sabuncuoğlu tarafından Farsçadan tercüme edilen *Akrabâdîn* ile, onun telif eseri olan *Mücerreb-Nâme*^{21, 22} ile, Hekim Hayrettin'in *Hulâsa*²³ eseri; Cerrah Mesud'un *Hulâsa*²⁴ ve Cerrah İbrahim'in '*Alâ'im-i Cerrâhîn* eserleri XVI. yüzyıl başlarına kadar yazılan başlıca Türkçe tıp yapıtlarıdır ki, bunlar da ağız ve diş hastalıklarıyla ilgili bölümler içerirler.^{25, 26}

Tıp tarihçilerince üzerinde yeni durulmaya başlanan, Sinoplu Mümin ibn Mukbil'in (XV. yüzyıl) *Zahîre-i Murâdiyye* adlı eseri, dişhekimliği konularını geniş ve sistematik olarak ve 28 bölüm halinde vermiştir.²⁷

Kanunî devri (1520-1566) hekim ve şairlerinden Şaban Mustafa (Surûri) tarafından ibn Sînâ'nın *Mu'cez* eserinden yapılan *Şerh el-Mu'cez* tercümesi de *Zahîre-i Murâdiyye*'deki kadar geniş olmasa bile oldukça ayrıntılı olarak ağız ve diş hastalıkları konularına yer vermişti.²⁸

Kanunî Sultan Süleyman'ın, saray hekimlerinden Musa ibn Hamon tarafından yazılan ve bilinen tek nüshası şimdi kayıp olan bir eserde özellikle ağız ve diş hastalıkları konuları yer almıştır. Bu yazmanın kaybolmadan önce alınan bir mikrofilm, Terzioğlu tarafından değerlendirilmiş ve tıpkıbasım olarak yayımlanmıştır.²⁹ Eser incelendiğinde yukarıdakilerden fazla bir ayrıcalık taşımadığı görülür. Musa ibn Hamon, kitabının önsözünde neden sadece ağız ve dişhekimliği konularına yer verdiğinin gerekçesini açıklamadığı gibi; 5. Bab'da "kusma" gibi humoral patolojide genel bir tedavi metodu olan, eski Türk tıp literatürünün dişhekimliği konuları arasında (diş hastalıklarıyla doğrudan doğruya ilişkisi olmadığı için) geçmeyen bir yönteme

²¹ İlder Uzel, (1979), *a.g.e.*, s. 77-79.

²² *A.g.e.*, s. 80-81.

²³ *A.g.e.*, s. 82-83.

²⁴ *A.g.e.*, s. 84-87.

²⁵ *A.g.e.*, s. 88-91.

²⁶ Esin Kâhya "Onbeşinci Yüzyılda Yaşamış Hekimimiz: Mümin bin Mukbil", *I. Türk Tıp Tarihi Kongresi*, TTK Basımevi, Ankara, 1992, s. 93-102.

²⁷ İlder Uzel, *XIV. Yüzyıl Hekimi Sinoplu Mümin bin Mukbil ve Zahîre-i Murâdiyye Eserindeki Dişhekimliği Bilgileri* (yayınlanmamış), (ayrıca bkz. *Zahîre-i Murâdiyye*, Süleymaniye Hacı Mahmut Ef. 5507, s. 212 a-238a).

²⁸ İlder Uzel, "el-Kanun fit-Tıbb ile Şerh el-Mucez Eserlerinin Dişhekimliği Açısından Karşılaştırması", *Uluslararası İbni Sînâ Sempozyumu*, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1984, s. 447-454.

²⁹ Moses Hamon, *Kompendium der Zahnkeilkunde*, Haz: A. Terzioğlu, München 1977, s. 72-74.

hangi gerekçe ile yer verdiğini de açıklamaz.³⁰ Batı'daki dişhekimliği tarihiyle ilgili yayınlarda iddia edildiği gibi, *bu eserin ilk Türkçe dişhekimliği monografisi olarak kabul edilebilmesi için daha ayrıntılı ve karşılaştırmalı çalışmaların yapılması gerekeceği kanısındayım.*³¹

ESKİ TÜRK TIP LİTERATÜRÜNDEKİ DİŞHEKİMLİĞİ BİLGİLERİNE ÖRNEKLER

Türkçe tıp yazmaları –klâsik bir tıbbî eserde olduğu gibi– önce bir girişle başlardı. Sonra eserin yazılış nedeni açıklanır; bazen, kitabın armağan edildiği kişinin ve kitabın adı verilir; bazen tıbbın diğer bilimlerle arasındaki yeri ve önemi açıklanır; eski hekimlerin meziyetleri sayılır ve o devirdeki hekimlerin cahilliği eleştirilir, ardından "vasiyyet" adı altında deontolojik öğütlere yer verilir. Daha sonra değişik ayrıntıda teorik bilgiler verilir ve baştan ayağa sıra ile bilinen her hastalığın tedavisi anlatılır. Bu sıralamada ağız ve diş hastalıkları göz, kulak ve burun hastalıklarından sonra gelirdi. Hastalıkların nedenleri "*humoral patoloji*" kuramına göre açıklanırdı. Dolayısıyla tedavide humorlar arasında bozulan dengeyi yeniden kurmakla gerçekleştirilirdi. Genel çizgisi ile birçok Türkçe tıp eserinde bu düzenlemeyi görmek mümkündür.³²

Aslında, Türk hekimleri ağız ve diş hastalıkları konularında dört humor kuramını temel almışlar; Hippokrat (M.Ö. 460-337), Galenos (130-200) gibi Antik Çağ hekimleri ile İbn Sînâ (980-1037) ve diğer Orta Çağ İslâm hekimlerinin verdiği bilgileri özetleyen derlemeler yapmışlardı. Bu tıbbî eserlerdeki dişhekimliği bilgilerinin çoğu daha kapsamlı olarak İslâm tıp klâsikleri içinde (örneğin İbn Sînâ'nın *Kânûn*'unda) yer almıştır. Önerilen tedaviler, çoğu zaman hayvansal, bitkisel ve madensel droglarla hazırlanan ilaçlar yardımıyla yapılan "*tıbbî tedavi*" şeklinde sınırlı olarak kalmıştır.

Türkçe tıp yazmalarındaki dişhekimliği bölümleri, kendi çağının Batı tıp eserlerindeki dişhekimliği bölümleriyle karşılaştırılırsa, bilgilerin Rönesans'ın başladığı XV. yüzyılın ortasına kadar Avrupa ile aynı seviyeyi koruduğu, hattâ bazı alanlarda üstünlük taşıdığı söylenebilir. Onaltıncı yüzyıldan

³⁰ *A.g.e.*, s. 77.

³¹ Milko Grmek-Michel Dechaume, *Histoire Illustrée de l'Art Dentaire*, ed. Roger Dacosta, Paris 1960, s. 24 ve Hoffmann-Axthelm, (1981), *a.g.e.*, s. 107.

³² Burada genel tıpla ilgili kitaplar söz konusudur. Değilse, farmakolojik ya da cerrahi eserlerin içeriğinin daha farklı olacağı aşîkârdır.

itübaren anatomi, fizyoloji ve diğer temel bilimlerdeki ilerlemelere paralel olarak gelişen klinik tıpta Batı'daki bilgi düzeyinin gerisinde kaldığı bir gerçektir.³³ Aynı durum dişhekimliği alanı için de geçerli olmuştur. Kanunî dönemi (1520-1566) hekimlerinden Nidâî'nin (?-?) *Menâfiü'n-Nâs* adındaki eserinden aşağıda verilen bölüm buna bir örnek olabilir:

"... diş ağrısına bir mücerreb ilâcdır ki naziri yok; pirim gösterdiği ot-ları adam ciğnediği gibi ağrıyan diş sakin olur, mücerrebdir. Kar çi-çeği dirler, arkun arkun biter, yassı yaprağı olur çadır çiçeği gibi, akı-nın iç yüzü sarımturak ve bu ot ekâbir bağçelerinde çok olur. Mazu dahi olur, ol akının kökü saçaklı olur, en büyüğü sırça barmagı kadar olur, bu ilâcdan gaflet olunmaya. Dişler arzarlardan ağrısın, çare bu-lunmasa ilâcı, gayetle yağlı çırayı ufak doğrular, badehu sade sirke ile çömleğe koyub muhkem ağzını hamurlaya, sonra aheste ateşte kaynadalar; sonra sabah sabah yimek yimeden ağız dolusu ol sirkeden alup oynada, bade taşra döke birkaç kere ide ve her itükçe ağzını aşığı tuta, tâ ki nezle aka, bir dahi nezle gelmeye..."

... ağrıyan diş sovuaktan incinüse, zencebil, akırkarha ve mevizec di-dikleri nesneyi beraber idüp herbirini başkaca döğüp eledikten sonra dişlerin dıplerine süreler, defola.

...dişin kurdun düşürmeye: Bir tasa su koyup bir mecmerede bir mik-tar ateş üzerine tohm-i bezrenç yani bez-i benc ekesin ve ağzunu açık tutasın, ol duhane açık tutasın, dişlerde olan kurtlar cümle suya düşer, tecrübe olunmuştur. Dikkat eylesen cümlesin bulursun, meger ateşe tuta, amma ateşi küçük bir tasa ya fincana koyup suyu tepsie koyup suyun ortasına komak âlâdur, cümle kurtlar suya düşer.

...Dişi beyaz itmek murad idenün, yaku yakup dişler dibine süreler. Badehu parmaga bez alup, urasın, saruluğı ve siyahluğı giderir, pek beyaz ider..."³⁴

Görüldüğü gibi Nidâî , diş ağrısını gidermek için kar çiçeği, mazı gibi drogları tavsiye etmekte; soğuk humor üstünlüğünden olan diş hastalığına

³³ Esin Kâhya, "19. Yüzyılda Genel Çizgileriyle Osmanlılarda Bilim", *Erdem*, 8, 1987, s. 491-518.

³⁴ Nidâî, *Menâfiü'n-Nâs*, (XVI. yüzyıl), (1213 H/1797 M)'de Feraizci Süleyman Efendi tarafından istinsah edilen ve Dr. İ. Uzel Kitaplığı'ndaki kopyadan, s. 127b.

gene zencebil, akırcarha, mevzeçden oluşan bir formül önermekte; diş kurtlarını ise banotu tütsüsü ile tedavi etmektedir.

Onaltıncı yüzyılın ilk yarısından XIX. yüzyıl ortalarına kadar Osmanlı-Türk tıbbında bir duraklama söz konusudur. Bu dönemde yazılan tıbbî eserlerde verilen ağız-dişhekimliği bilgileri–neredeyse–birbirinin tekrarı niteliğindedir. Halbuki, Bau'da 1530 yılında yazılan Arzney Buchlein'in ardından dişhekimliği mesleğinin değişik yönlerini ele alan, yeni buluş ve bilgilere yer veren eserler yazılmıştır. Meselâ, Fransız cerrahı Ambroise Paré'nin (1517-1590) cerrahî eserinde ağız-dişhekimliği konuları ayrıntılı olarak işlenmişti³⁵ (resim 6). Osmanlı-Türk tıp literatürü incelendiğinde yazarların – örnek olarak– ne Bartholomei Eustacchi'nin (1520-1574) diş anatomisini konu alan ve 1564 yılında Venedik'te basılan *Libellus de Dentibus*'undan, ne de *Tabulae Anatomica*'sından veya 1728 yılında Paris'te basılan Pierre Fauchard'ın (1678-1761) *Le Chirurgien Dentiste ou Traité des Dents*'ından haberdar olmadıkları–ya da–ilgilenmedikleri görülür (resim 7). Örneğin, XVII. yüzyılın sonunda yazılmış bir anatomi eseri olan *Teşrihu'l-Ebdân ve Kibâle-i Feylesofân*'daki alt, üst çene ve dişlerle ilgili anatomik resimler ve bilgiler bu duruma bir kanıt olabilir.³⁶ Bir başka örnek de IV. Murad'ın (1623-1640) hekimbaşı Emir Çelebi'nin, *Kanun*'un özeti olan *Mu'cez*'den kısaltarak yazdığı *Enmüzeci't-Tıbb*'dir.³⁷

Dişhekimliğinin ayrı bir meslek olarak ortaya çıktığı ve zengin bir meslek literatürünün oluştuğu XII. yüzyıldan, XX. yüzyılın başına kadar Osmanlı tıbbında bu durumun değişmediği söylenebilir. Meselâ XVII. yüzyıl sonlarında Salih ibn Nasrullah (ölm. 1086 H/1670 M) tarafından yazılan; hattâ (1303 H/1887 M) yılında Matbaa-i Amire'de basılan *Nüzhetü'l-Ebdân fi Tercemeti'l-Gâyeti'l-İtkân* adındaki tanınmış tıp eserinde yer alan bilgiler de yukarıdaki *Menafîü'n-Nâs* örneğinden pek farklı değildir (resim 9).

...(*Emrâz el-Esnân*). Dişlere arız olan marazlar beyanındadır. Ol marazlardan biri dişin delinmesi ve yinmesidir. Bunun sebebi bir yaramaz rutubetin ol mevzie müteaffin olmasından arız olur. (İlâç) bedenî ve dimağî ahlattan pâk ideler, bade madde-i mevziyeyi tahlil idüp

³⁵ M. Fay, "L'Art Dentaire dans les Oeuvres d'Ambroise Paré", *Revue Odontologique*, 1932, 53, s. 315-334.

³⁶ Bartholomei Eustacchi, *Libellus de Dentibus*, Venedik 1563.

³⁷ Eustacchi'nin uzun zaman kayıp olan *Tabulae Anatomica* eseri, 1714'de papanın özel hekimi J.M. Lancisi tarafından bulunarak yayınlanmıştır.

dişlerin pasını giderici mazmazalar istimal ideler. Sıfatu budur: Topalak ve kebere kökü ve beş yaprak ve diş otu ve çörek otu ve böğürtlen ve biberiye ve defne tohumu, herbirinden beraber sirke ile kaynadup mazmaza ideler ve hulan ve kâfur ve mastaki, bunların dahi herbirinden bir miktar sıcak olunup dişetlerine ekeler yahud kaynadup suyu ile mazmaza ideler. (Ve bu) su dahi dişlere cilâ virüp pekleştirir. Sıfatu budur: Şab elli dirhem, nişadur ve Hacı Bektaş tuzu, yüz dirhem, bunları su ile hal idüp bade karaa ve inbik ile takdir ideler ve bu miktardan pamukla dişlere süreler. Bir miktar çörek otunu ve bureyi kavurup sirke ile karışdıralar ve dişlerin çürümüş yerlerine koysalar gayet nâfidir. (Ve eğer) dişlerin çürümesiyle bed rayiha hasıl olursa mürrü-safi ve ırsa ve gül, bunları kaynadub mazmaza ideler ve servi ağacını dahi ve hususa ada soğanını sirkeyle mazmaza itmek gayet nafidir.

...Nezle sebebiyle dişlerde kurd tevliid itse ilâcı: Bir miktar balmu muyla hab-ı kakıncı tutsa paralar. Yüzellik, pırhasa tohumu ve benc tohumunu dahi tütsü virmek nâfidir. Yahud hilâliye otu ki Lâtice seldunya dirler andan yahud ısırgan veyahud kanturyon sagiri kaynadıb mazmaza itmek dişlerde tevliid iden kurdı kırar.³⁸

Burada çörek otu ve bure sirkeyle karıştırılıp diş çürüğüne dolgu yapılmakta; pırasa tohumu veya Antik Çağdan beri kullanılan banotu tohumu ile diş kurtları tütsülenip "dökülmekte"dir.³⁹

İLK TÜRKÇE DİŞHEKİMLİĞİ MONOGRAFİSİ

Ondokuzuncu yüzyılda yazılan Şânizâde Mehmed Atullah'ın (ölm. 1242 H/1826 M) *Mir'âtü'l-Ebdân fi Teşrihi'l-'Azâi'l-İnsân* (1235 H/1819 M) gibi çağının bilgi düzeni yansıtan bir iki eser bir tarafa bırakılırsa, XX. yüzyılın ilk çeyreği (yani çağdaş dişhekimliği eserleri yazılmaya başlanmasına kadar) Türk dişhekimliği literatürünün durumu böyle devam etmiştir⁴⁰ (resim 10). Nitekim 1922'de basılan ilk Türkçe telif dişhekimliği eseri *'Ameli*

³⁸ İter Uzel, "Dişhekimliği Tarihinde İlk Monografiler", *Dirim*, (50), (9), (1975), s. 420-426.

³⁹ Al-İtaqui, *The Treatise of Anatomy of Human Body*, (Trans. E. Kahya), National Hirjra Council Ed., Islamabad 1990, s. 138.

⁴⁰ Emir Çelebi, *Enmuzecü't-Tıbb*, İ.Ü. Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi ve Deontoloji Küt., Yazma No: 28'de 149 v'den 155v'ye kadar.

Tasni'-i-Esnân (Protez Yapımı) kitabının önsözünde Dr. Halil Salih (?-?) bu durumu şöyle dile getirmiştir (resim 12):

"Maksad-ı Tahrir"

"İhtiyaç mâder-i ihtirâdır" derler. Hakikaten, her hususta bunun zaman ile tesiri görülmektedir. Ben de, bu tesir ile olacak; bidaasızlığımı bildiğim halde, yalnız bir boşluğu kapatmak maksadıyla şu risalemi dış tabâbeti tahsil arzu eden meslekdaşlarıma ithafa karar verdim. Her gün heveskârâna rehber, on seneden beri diştabâbetinin 'Tasni'-i Esnân' şubesinde çalışıyorum. İşte bu his ve düşünce ile son senelerin bu şubedeki hareknüma terakkiyatına bir girizgâh teşkil edebilmek üzere *Tasni'-i Esnân*'da ameli usulleri, bi't-tecrübe sabit olan faydeli tatbikatı muhtasar ve sarîh bir ifade ile yazmağa gayret ettim. İcab eden resimleri de ilâve ederek tab ve neşr ediyorum. Mevcut noksanlarımın meslekdaşlarım tarafından hüsn-i niyetime bağışlanacağını kaviyyen ümid ediyorum."⁴¹

SONUÇ

Ondördüncü yüzyıldan itibaren genel tıpla ilgili Türkçe eserler içinde ağız diş hastalığıyla ilgili bilgiler ayrı bölümler halinde yer almıştır. Çoğu tubbî tedaviye yer veren bu eserlerde diş hastalıklarının sebebi, çağının hastalık teorilerine (yani humoral patolojiye) uygun olarak açıklanmıştır. Hastalık nedenlerinin açıklanması, XIV. yüzyıldan XX. yüzyıl başına kadar yazılan eserlerde birbirine çok benzer. Önerilen tedavi metotları da aynı kurama uygundur ve tubbî tedavi daima öncelik taşır. Dişhekimliğinde büyük önem taşıyan cerrahî girişimlere ise, bir iki eser hariç hiç yer verilmez.

XVIII. XIX. yüzyıllarda Türk hekim-yazarlarının dişhekimliğinde çağın gelişmelerini aktaramamış olmaları bizde bu mesleğin gelişimini olumsuz yönde etkilemiştir. Fakat 22 Kasım 1909'da modern dişhekimliği eğitiminin başlamasıyla ve cumhuriyet döneminde yapılan yayınlarla Türkiye'de genel tıptan ayrı bir dişhekimliği literatürü de doğmuştur. Nihayet dişhekimliği mesleği, Türkiye'de asıl gelişmesini Atatürk döneminde göstermiştir ki, bunu başka bir yazımda ele almak istiyorum.

⁴¹ Salih ibn Nasrullah, *Nüzhetü'l-Ebdân fi Tercemeti'l-Gâyeti'l-İtkân*, Matbaa-i Amire, İstanbul (1303 H/1887 M), s. 276-277.

LES PREMIERS LIVRES MEDICALES

ET

LA LITTÉRATURE ODONTOLOGIQUE TURQUE

(Résumé)

A partir du XIVe siècle, en Anatolie, on a commencé à écrire les ouvrages médicaux en langue Turque. A cette époque-là, dans le Monde Islamique, la langue arabe était utilisée comme langue scientifique, comme le latin en Occident. Avec la décadence de l'Empire Seldjoukide (après 1308), les états féodaux parurent en Anatolie. Les souverains ne parlaient que la langue turc et au nom de ces souverains, on a écrit des oeuvres littéraires, scientifiques et approximativement 25 oeuvres médicales.

Dans ces manuscrits, les renseignements odontostomatologiques étaient des compilations des oeuvres d'auteurs islamiques au Moyen Age comme Rhazès, Avicenne, Abulcasis, Maimonides, et on a expliqué les maladies ci-dessous:

Hyperesthésie dentinaire, les pulpites et ses complications; les abcès dentaires; et le traitement avec la cautérisation; les calculs dentaires et le technique de détartage; les gingivites; leurs traitements avec les bains de bouche; caustiques et cicatrisants; les gingivorragies, l'utilisation du "Miswak"; les aphtes, les stomatites, les glossites (notamment le ranula) et d'autres ulcérations de la langue; la technique de l'extraction, l'extraction d'un reste de racine, les fractures de la mandibule, l'halitosis, les bains de bouche, les dentifrices...

On peut trouver des renseignements sur la stomatologie dans tous les manuscrits, mais surtout avec une meilleure classification de "*Hulâsa*" de Bereket (XIVe siècle) et avec des explications détaillée de "*Müntehâb-ı Şifâ*" de Hacı Paşa (1334-1417).

On peut trouver des renseignements sur les maladies dentaires; la parodontologie et la pédodontie en tous les manuscrits, sauf à la traduction des conseils sanitaires du prophète Mahomed *Tıbb-ı Nebevî Tercümesi* préparée par Ahmed-i Dâî (XIVe siècle) qui contient surtout des conseils sur l'hygiène buccale. *Hazâ'inü's-Sa'âdet* écrit par Eşref bin Muhammed (XVe siècle) contient des renseignements sur la pédodontie.

Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye (La Chirurgie Impériale) préparée par Şerefeddin Sabuncuoğlu (1385-1468?) contient des explications très claires sur les interventions odonto-stomatologiques. L'oeuvre est présentée à Mahomed le Conquérant. L'auteur a illustré ses écrits avec 12 miniatures sur les interventions de la chirurgie buccale et a utilisé 23 instruments. Il conseillait également acupressure pour le traitement de l'odontalgie.

Parallèle au décadence de l'Empire Ottoman, à partir du XVIIe siècle, les oeuvres médicales perdent leur originalité et la littérature odontologique Turque est née vers l'an 1922 après la fondation de l'École Dentaire à Istanbul en 1909.

Artzney Buch
lein / wider allerlei kran-
ckeyten vnd gebrechen der zeen / gezogen
aufs dem Galeno / Auicenna / Mesue /
Cornelio Celso vnd andern mehr
der Artzney Doctorn / seher
nützlich zu
lesen.
M. D. XXX.

Resim 1: İlk dişekimliği monografisi *Artzney Buchlein*'in kapağı (Leipzig 1530).

دملردی ششک با شقردن اولر اولر ششک
 دیش دیش اظنیدر با دیش قاندر و صردن اولرد
 اولر ضحای دیش دیش قان سبز مقدور
 ادرن دهم سرسبز با عین اله افک نحدن ادرن
 اوج دهم سره کمال بیلولو قاندرن چون دهم عالی
 مننن افاجی بار عین با شکر بیلولون قند و افق
 فیضال لمریزون قان لاف اولر صیحه دود قلدیزون
 چا اولر ابا و اکی التقد جماعت ایلیه
 سحله سکه قرشدن اغزیه سوزون
 کس طاق غالب اولن اولور سه زلفی و اشک لب
 قان التقد کله یوزله غزله ابلن کس کس
 کس ناملتد دینا غنه اولور کسک و اولن کس کس

حوق اولور کیم سرسازدی صوکه دل اغرا اولور
 ددل امری نوز دل التدی ابلک کس کس
 فاعلن دیش اولر شحای اولر کیم فرکیه منن اولر
 اولر کس سرسازدن اولر اغ طورله نونا در سیه
 دلبن حوق سوره دیش بری و سکه و حور دل
 برله غزله ابلر اولر کس کس اولر اولر کس کس کس کس
 حوق دل بول اولر اغین صغیا اکی کس کس ابله
 با تریخ اکی سیه سوز قانیم دالوصوی دویله
 سوز کله طورله سوز کس دیش بولق ابلدور
 نوسا دی مارده بیسوق کله اولر ابلد و بیله دل
 التدی قی قری سلی حوق سوز کس کس بویله ابله
 ناکه کس ابلر بولق بولک بوز قری نای حوق

Resim 2: Hekim Bereket'in *Hzlisa* eserinden dişhekimliğiyle ilgili bölüm (Konya Koyunoglu Müzesi, Küt., No: 12040, s 109b-110a).

هَرَبَهُ وَقِيلَهُ دَرِشِي قَانُودَ اِنِّي يِلْسِيْزْ	اَلسِّنْ مَا زُوُو سْتَمَاقُ سَبَّ جَلْنَا رَايِ غَمْرِيزْ
دَاخِي مَرِيْكَ مَشِيْ يَا خُوْبِيْ رَاغِيْ فَتَا	زِرُوْرُدْ دَاخِيْ بِلَهْ بُوْنَلَارِ دِيْ بُوْشُوْرُبْ تَنَا
هَرِيْ سُوْرُوْدَن اَرُوْ اَلْكَ اَوْلِيَا قِيْنَا دَلُوْ	وَبِرُوْبْ اَغْرِيْ بَهْ عَلِيْكَ مَضْمَضْ اَبِلَادَلُوْ
دِيْ شَكْلْ اَغْرِيْ سِيْ حَرَا دَن اَوْلُوْ سَا شِيْ لَهْ بِلْ	خُوْنُ كَلْرُ صُوْقُ اَلْبِيْغِ اَغْرِيْ اَهْلِيْلْ
اِسِيْ صُوْ اَلْبِيْغِ اَغْرِيْ اَرِيْ دِيْ يِلْسِيْزْ	قَا نَ الْمَتْدُرْ عِلَاجِ اَلْ فَيَا لَدَنْ اِيْ غَمْرِيزْ
هَرَجَامَهْ اَبْدِيْنْ صَفْرَا اِيْ سَهَالْ اَبْدَلُوْ	دُرْتَلْرُ جَلْنَا دَسُوْرِيْنْ بِيْرَغِيْلَهْ نِيْدَلُوْ
دَاخِيْ زِيْرُوْدَلَهْ سْتَمَاقُ بِيْلَهْ دُرْمَلُوْ	بُوْدُوْ وَا دُرْ هَرْدِيْ شَهْ اَبُوْ سَهْ حَرَا دَن اَبْدَلُوْ
بُوُوْدُوْدَن اَوْلُرْسَهْ دِيْ شَهْ اَغْرِيْ اَبْدَلُوْ	اَغْرِيْ تَهْ اِسِيْ صُوْ اَلْ اَغْرِيْ سِيْ كِيْدُرْ هِيْبْ
اَغْرِيْ اَرُوْ تَرْ صُوْقُ صُوْ اَلْبِيْغِ نُوْ دُرْ نِيْشَانْ	اَبِيْ شَهْ شَبُوْ عِلْمَلْ نَدُرْ عِلَاجِ اِيْ جُوَانْ
بَلْفِيْغِ اَلْبِيْ سَهْ اِسَهَالْ اِرَا اَلْ اَبْدَلُوْ	طُرُوْ زِيْ تُوْنْ قِيْنَدِيْبْ مَضْمَضَهْ اَبْدَلُوْ
دَرِشِيْ بِنْدَهْ طُوْ نَهْ هَمْدِيْ رِ بَا قِيْ قَارُوْفِ دَخِيْ	اِسِيْ اَمَنْ اِسِيْ نُوْرُوْدَهْ صَمُ وُ سِيْ اِيْ جَاخِيْ
اَغْرِيْ بَهْ اَلْبِ اِسِيْ مَقُوْ كُوْ كَالْ اَلْ اَرَايِ جَانْ	قَا بِيْدَهْ سِيْ بُوْنَدَلْ اَوْلِيْنْ دُرْ رُطِيْبَهْ جِيْمَانْ
سُوْلُ بُوُوْدُوْدَن اَوْلُنْ دَرِشِيْ اَغْرِيْ سِيْ نِيْشَانْ	اَبَلِيْنْ مَضْمَضِيْ كِلَهْ دِيْ اَبْرَايِ دَدَهْ

اَجْدِرْمَهْ

Resim 3: "Teshil" in manzumu olan Muhiyyiddin Mehi'nin Müfid (XV. yüzyıl) eserinden dış ağrısı ile ilgili bölüm (Ankara İl Halk Küt., Cebeci, İ. 60, s 77b).

Resim 4: Şerefeddin Sabuncuoğlu (1385-1468)'nın *Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye* eserinin Fetih Millet Küt., Ali Emiri Küt., 79 numarada kayıtlı nüshasının (28b) sayfasında diş ağrısının dağlanmasıyla ilgili bölüm ve resim. (Alttan iki saurda yer alan acupressure'le ilgili bölüm. Paris Bibliothèque National Suppl.Turc. 693'deki ikinci nüshasından, yazar tarafından çıkarılmıştır).

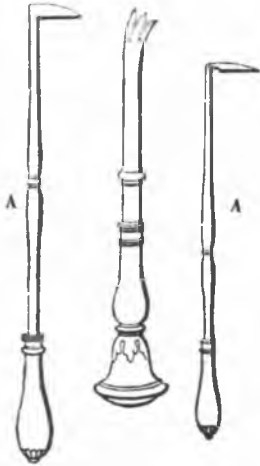
سبيلك كوج او سيد هم حيا فاهر يردن ايكينجه دهرم و اوج دهرم قزل زنج
 هر يردن ايكينجه دهرم نهاده ميت دلك دوكئي سركيله آن زنج قزل بر سر چلي
 جانف طلي ايلير قويا هر مناع حاجت مقدار بجه بشق الجيب سركيله اند
 علت موضعه طلي ايلير شوبله كه اندن خيلي فان كده اندن هك انقري نكل
 باخيله و يا تا بايق نرايل علاوه في قابض استه لويه مضغه الملك انده صكن
 قابضه ايلير مضغه كنگار حده قزل كل بر لري قندب سوييه
 مضغه ايلير د في كنگار خبث الحديد ايكوي بشق انقب علت مريمه اكلتر
 سل مصلك سركيله مضغه ايلير و هكا كه علت لفظ طه و وشه آن قله
 قزو قزو را كدر ... قوزق سوييه پرورده اولش توتيا ايكينجه دهرم
 مركلك زنج كنگار هر يردن ايك دهرم اسفنج قلوب بره دهرم دوكئي
 دوطه ايند مري بنده قوتب هنر ايلير داني قويلر كروا و نلردن بو قوتب استه
 و هكا كه علت اوله دهرم اسفنج ايلير تا كرات بنده قابض صوركم ذكر
 اولش در اوله مضغه ايلير شوبله كم اتي قاب اوله داني قلوبيا طلي الملك
 قابض ايلير ... دهرم من ديل است اوله و نك علم حيق سبلدر
 معلوم اوله هكا كه ديش ديلر نوك اتي سست اوله كركم ديك اتي قاز يار
 شوبله كه استه قوشود و بجه شولند در صبر ايلير كم فان كدر مري و درل ساكن اوله
 ان دن مسكه قابض سولر يله مضغه ايلير سست ... وركه ديش ديلك
 نلريي مركه قزل كل قابضه يعني كول بر اغلك پرورجت ديله بلو ملك ايج مارله
 كه حقت بلوط درل كنگار مريين فيي هر يردن در مشق قابض بلو يعني كي بوينجي

دكتر ساق هر يردن مش دهرم دوكئي بشق دو كدر ديش ديلر يله كدر فاند
 يوكي اولدركم بو اولتله طفل عاقر قرحا عوض ايلير ميند اوله
 ... اغوز نلريي اونوب شينه و كنگ
 اسباب دقي طوطق شينه وكي و اغز ايج نلريي معدنك حرارتدن اولور
 انايم دنده تب خاله درل يعني ستا بكي ديك اولور دقي غير بزه كرك اغز بجه
 يا حرط طشه سطفت ظاهر اولور انا هرجيه قلاع درل اولدركم اسكن اولوب
 آت اچنه كچيش اوله انا هر چه قروح شينه درل ...
 بين اوله ماده سي قلاعك بعضي فاندن بعضي صفراوي بعضي بلغي اوور
 و بعضي سوه اوي اولور اولدكم دموي اوله لون قزل اولوب حرارتله
 اولور اغز نيك سلبا ري چوق اغز اولدكم صفراوي اوله لون آنك صابون
 مابل اولور قيات حرارتله با نغيله اولور اولدكم بلغم اوله لون آنك آق اولور
 اغزي صوي چوق اولور اولدكم سوه اوي اوله لون سياه اولور اغز سي حرارتله
 آرزق اولور و بكن ايجك امن اولغيتار قلاع چوق واقع اولور ايكون كلدري
 سدي سيكتر نرا اولور حتم ايلد وكي سبندن و يا بجه سدي چوق امد وكي
 سبندن اولور سبندك يار نلر نندن اولور انلوك علاج سهل اولور تيز نك
 زابل اولور علاج اولغيتار ك اولدركم اولد كور لوسبيلت نه ننه در سبند
 يار نلر نندن اولدسه سدي صلاحيت كوتور ملك تدبيرن ابد را ك قلع قزل
 اولور سه اغز نر نكشيه قصد و حجات بوير ل سركيله مرجهك اشين بدور بر
 باقر بيله ناره نكله نلردن الما اوا اكي ناره بيدر ل از حوق كنگار قزل

Resim 5: Mümin ibn Mukbil'in *Zahire-i Murâdiyye* eserinden dış hastalıklarıyla ilgili bölüm (Süleymaniye Küt., Hacı Mahmut Ef, No: 5507, s. 213 b-214 a).

les dents, il faut que le malade soit assis bas, ayant la teste entre les jambes du dentateur : puis qu'il les dechausse profondément d'alentour de leurs alveoles¹, avec dechaussoirs que tu as icy figurés par A : et apres les auoir dechaussées, si on voit qu'elles tiennent peu, seront poussées et iettées hors avec vn poussoir, duquel tu as icy la figure marquée par B.

Figure d'un poussoir et dechaussoirs.

Aussi si on connoist que la dent ne puisse estre arrachée par le poussoir², on prendra vn dauiet qui l'est marqué par D, lequel est propre à rompre la dent qu'on veut quasser : ou bien on s'aidera des policans mar-

L'édition de 1561 est plus explicite encore ; apres avoir dit quand il faut en venir à l'extraction voyez la note de la page 445, elle ajoute :

Et pour plus commodité de faire, faut composer et dechausser la chair d'alentour la gomme et aluole, qui se fera avecques des dechaussoirs, puis les pousser lors de la mandibule avecques vn poussoir, lesquels tu vois par ceste figure.

¹ Ici, comme on le voit, Pare examine

qués par CC. et cestuy par E, selon que le dentateur se sera exercé à tirer des dents : car veritablement il faut estre bien industrieux à l'usage des policans, à cause que si on ne s'en scait bien aider, on ne peut faillir à ietter trois dents hors la bouche, et laisser la mauuaise et gastée dedans.

Figure d'un dauiet et polican.

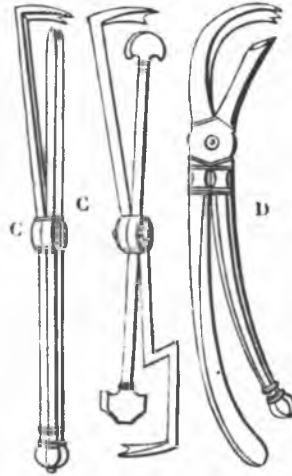
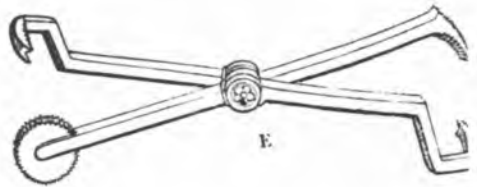

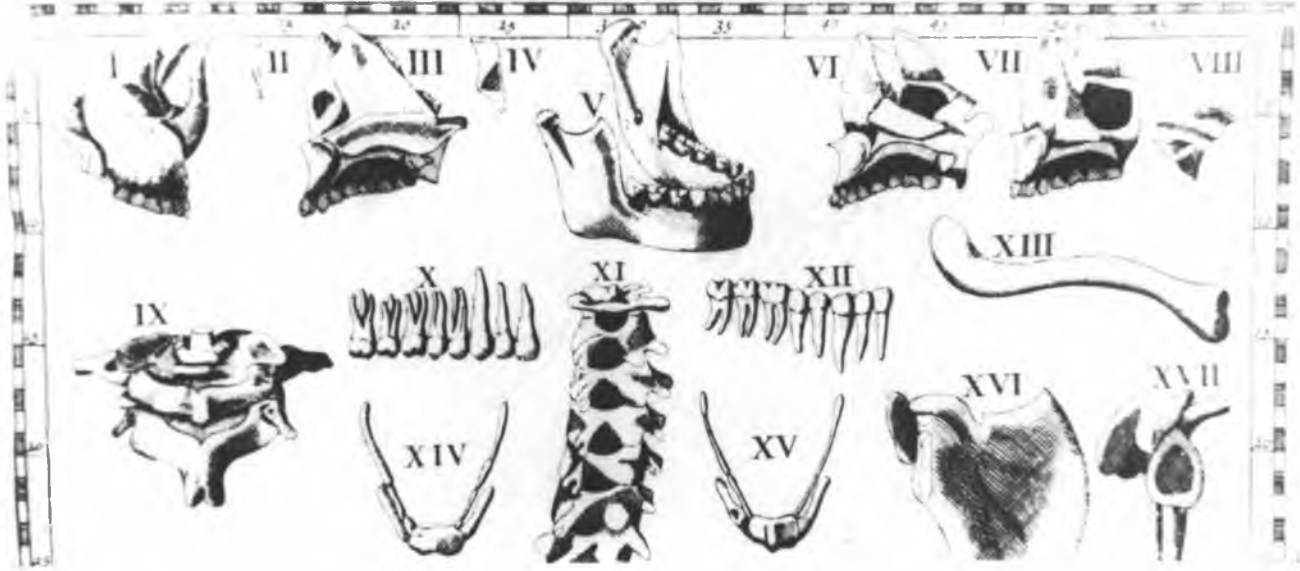
Figure d'autre polican¹.

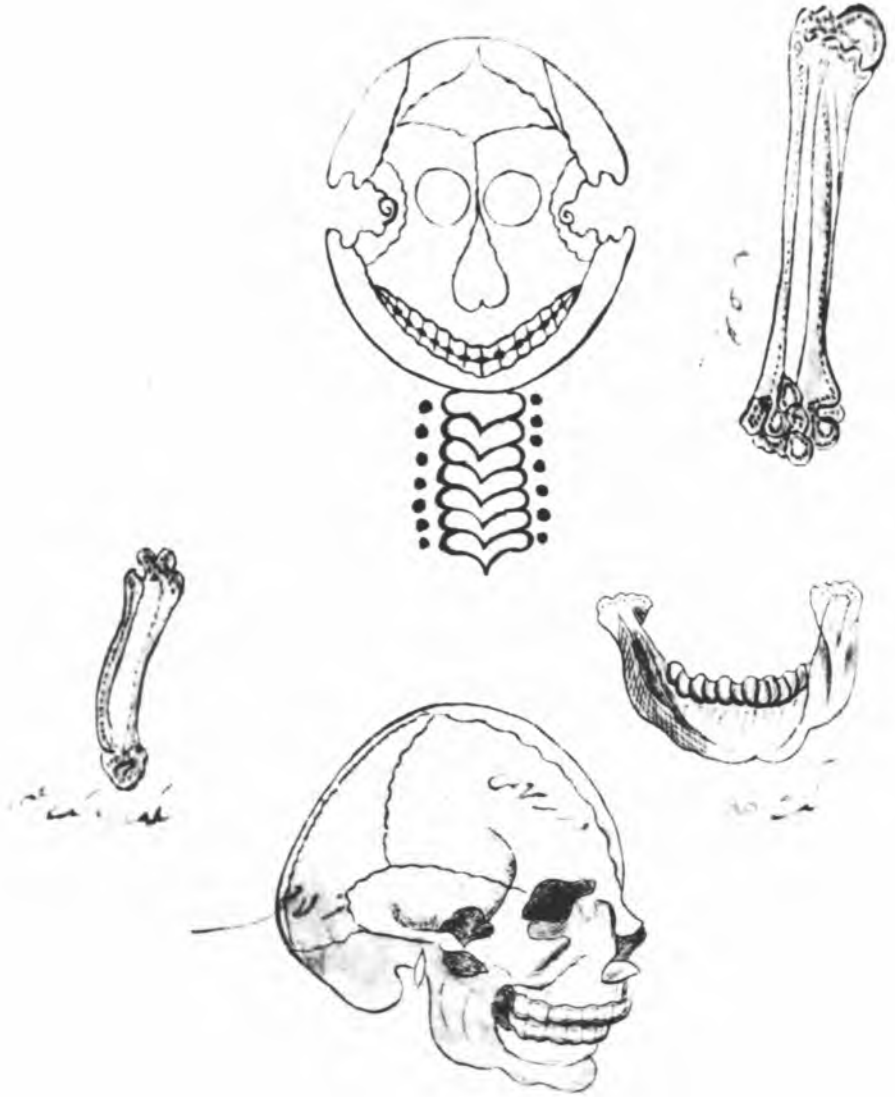
avant tout si la dent tient beaucoup ou peu ; dans l'édition de 1561, il commençait dans tous les cas par essayer le poussoir (voyez la note précédente) :

Et si par tel moyen ne peuc accomplir ton intention, ajoutait-il, vseras d'autres instrumens nommez policans et dauiet, comme tu vois par ceste figure.

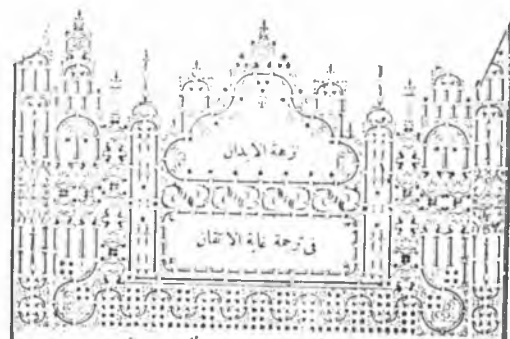
² Cet instrument était représenté dans

Resim 7: Bartholemei Eustacchi (1520-1574)'nin hazırladığı ve 1714 yılında keşfedilen *Nomina Anatomica*'dan diş ve çene anatomisiyle ilgili bir levha.

Resim 8: Şemsettin İtākî'nin 1693 yılında yazdığı *Teşrih el-Ebdân ve Kibâle-i Feylesofân*'ın Süleymaniye Küt., Bağdatlı Vehbi, No: 1476 kayıtlı nüshasından baş kemikleri ile ilgili bir levha, s. 83 a).

بسم الله الرحمن الرحيم
 باسم من رحمته اكمل الامور ويعين من ابداه عوارضات الصدور جواهر حدو وسياح و زا هر
 شكر في قياس اول سالم كون و مكان و ساقى النور و جان سر في اطاق عالم و داغ امراض تني دم
 اولان حضرت صف و حكيم ملاقى حل حلاله و عم ناله حيايك درگاه عز و علا و بارگاه عظمت
 و كبرياء سر نو ار شاد كه حكمت كاه و قدرت شاه سياه بسط ارضي عالم عده ناموجود
 ايكن خطاب مستجاب امر كن ايه موجود و اجر امر كات موالد ثلثه الله مشهود ايدوب
 وجود انساني يعاهدن نماز و شان ممال نشاني (ولقد خلقنا الانسان في احسن تقويم) عنوانه
 سرافراز ابدى رحيم چاره ساز و ركرم سده توان در كه شفاخانه كرم مند ارگان جماعه الطاهره
 بر ربه حسن امزاج و الوقت و اجسام شاهانه الاصلاحه موانست اعنا و اهد ايدوب مواليد
 نذاتك هر رده دقي نيمه حكمت عبيد و اسرار غريبه التاء ايشدر كه ايشان ريم الله حد
 امتدالن خروبي سوء مزاج بنى متضدى او اور ايدوب هر رى آخره ديب اولفته تعديل
 مزاج و بازار كرم مختصرى رواج بول و لاكي صلاه سنوات و نواي نيم نجات اول غلب
 شفا بخش ملت عصيان و حكيم ده ارسان امراض جرم و هوان اولان سلطان كورن و رسول
 تقابن ايشاه حمله اولان و ايشاه ار كاه و ما ز سلك كرده عالم و زده نسل نى آدم محمد المصطفى
 عابيه من الصلوة الاولى حضرت يك حرم روضه ملائك خدو يه ارسلت و روح پرمتوح ا
 بر او اريه ايعال اولوز كه تاون شربت قرآنى داغ امراض مزاج جبهلت و شفا طريقتا
 علماني جامع مادم رديف صلواتك رقيب ريشت و ريشه بخش امراض ايشدر كه به شفا نماز
 اولان دار الشفا رسانان ائمه اركان پيش شفا و معناه داروى بر اساعفه توجد ايه تدبير
 شاه سز نبوتك نيزده كل النهاب عصافى خاصه زلال شفاعتى ايه اروا و مقابله دست
 كتير الطاهر صل الله عليه و على آله و اصحابه و اشاعه ايعين و بعد معلوم اوله كه تم

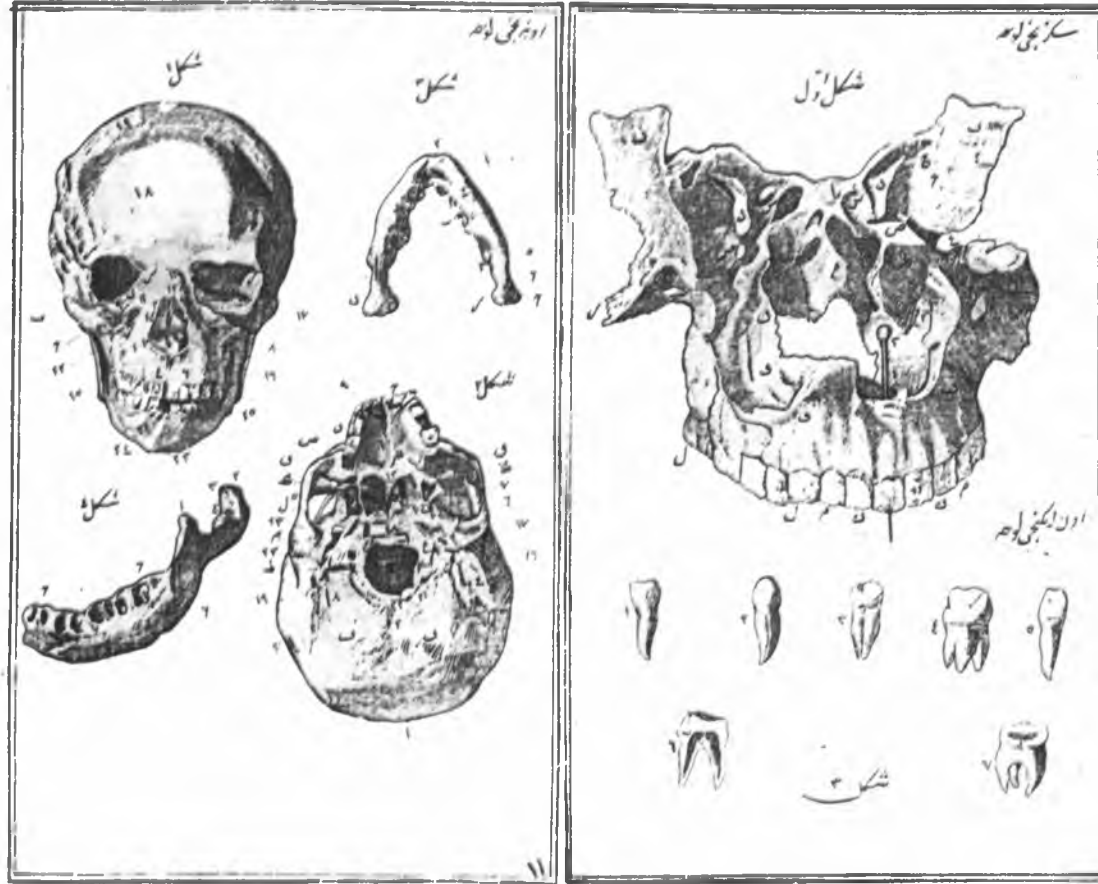
امراض الانسان

دواء الانسان

(تاب)

صفت بود آروا چكر دك اعابى و دهن و مصلكى سكرز درهم طوق ياني و صغر انصكناك
 ايليكى در در درهم بولزى كفايت مفادى بالمويهه مرهم ايدوب (توع ديكار) كل ياني
 درت درهم كلايه ينامش نزه ياني و عسل او چر درهم زهنتى و طمان باقم ياني
 و لوستونج ايكيشر درهم طوق ياني بر شق درهم كهرا با درهم بولزى كفايت مفادى
 يامش بالمويهه مرهم ايدوب دوداق چالامسه كيرا و شاك فلهوى چوقه (قروح
 التفتين) دوداقده يزه اولق بورايش و طوزلو و راماز خلدن باخود فاسد اولش قادن
 او اور و كز حيات عنده اولوز كه خلق اكا او چوق نيم ايدوب و كاهيه سيملى بوجان
 ايميرد يفسدن او اور و كاهيه فرسكى شادن بارين او اور علاجي نالب اولان حطلدن
 بدق پاك ايدوب ايمه او زرينه بومرهم سورهل صفتى بود مرده سنك و محرق قورشون
 و زرنج ايش هر ريدن رابر بولزى كفايت مفادى كل ياني و بالمويهه مرهم ايدوب
 باخود اين ماسويه كل مرهمى مرده سنك ايه سورهل (بو مرمهم) سورهك دقي نافدر
 صفتى و در كل و مصلكى بر درهم محرق قورشون ايم درهم بولزى كفايت مفادى
 زهنتى و عسل ايه مرهم ايدوب و زرنج توتوسى و ريمك دقي جيج نوعه نافدر
 (امراض الانسان) ديشره عارض اولان مرضل ياننده در (تعب الانسان و ناكها)
 اول مرضلردن رى ديشك داني و يفسيدر و لك سبى و راماز رطوبت اول موضعه
 متغنى اولسندن عارض اولوز (العلاج) بدق و دنايى اخلدن پاك ايدوب بعد ماده
 موديهي تحليل ايدوب و ديشرك باسنى كيدريمى مضمضه زى استعمال ايدوب (و بو)
 مضمضه اينك نافدر صفتى بود موبلى و كره كوئى و يش بيراق و ديش اولى و چوروك
 اوى و بو كوزلن و بيره و دقسه نخس هر ريدن رابر سر كه ايه قنادوب مضمضه ايدوب
 و حولان و كافور و مصلكى پوزك دقي هر ريدن ريندار صفتى اولسوب ديش ائز به
 كهرا باخود قنادوب صويه مضمضه ايدوب (و بو) صو دقي ديشره جلا و رروب باسنى
 كيدمر و قوت و رروب پكاشدر صفتى بود شتاب اللى درهم نشادر و ساجي ككناش
 طوزى يوز درهم بولزى صو ايه حل ايدوب بعد قرعه و النيق ايه قنابر ايدوب
 و يوشلردن باقواه ديشره سورهل (و بو) دواي سورهك دقي ديشره نابت نافدر
 صفتى بود مرصافى ثلثان درهم ارج قنراقى ثلث درهم شتاب سس درهم بولزى
 صفتى ايدوب عمل ايه قنابله رروب ديشره سورهل و ليه دكوئى كفايت مفادى سر كه ايه
 نلى اكليله قنادوب مضمضه اينك نابت نافدر (و بو) مقدار چوروك اوتنى و بوره
 تاويوب سر كه ايه قنابله رروب ديشرك چوريش و رينه نوزده نابت نافدر (واكر)
 ديشرك چوروسيه بدر ايمه حاصل اولوز سه مرصافى و ايرسا بولك بولزى قنادوب
 مضمضه ايدوب و حوىر آناجنى دقي خصوصاً الله صويانى سر كه سيه قنادوب مضمضه
 اينك نابت نافدر و ديشرى پاك ايدوب جلا و رينكه و يكشهر يركه روح زاج كفايت
 ايدوب (دواء الانسان) نزه سيله ديشلرده قورد تولد ايمه علاجي مقدار بالمويهه حب
 ككشى توشى و رول كذوب بر خاصه نخس و نيم تخمى دقي توشى و ريمك نافدر باخود
 (علايه)

Resim 9: Salih ibn Nasrullah'ın *Nūzhetü l-Ebdān* eserinden dişastalıklarıyla ilgili bölüm (Matbaa-i Amire, İst., 1303-1887). (solda baş sayfa, sağda s. 276).

Resim 10: Şanizâde Mehmed Ataullah'ın *Mir'atü'l-Ebdân* eserinde kafatası, altçene, üstçene ve diş anatomisiyle ilgili 8, 11 ve 12. levhalar (Şanizâde Ataullah, *Mir'atü'l-Ebdân*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1322).

تصنيع اسنان عصا

دېوس دېشى

dent Deivice

دېوس دېشى pivot دېشە سرپوت اولمېوبارى اولمېون قارىشە لىرە، عمال اېدېلوب حاضر بولمور بونوع بوسان دېشك آرقە طرفى دېشى بوسان اولوب . pivot سى دېشك اورۇشندە دېشە سرپوت اولمېوبوب اېرىدور . بولامصولامە دېشى بايقى اېمېون . طومغىرىن طومغىرى دېشى pivot اېلە بىرلەر كوكە ajuste اېدېلوب اېلەنولا دېشە دېشە كېت اېدېلوب بىدە كوكە تېت اېدېلبور .

لوغان دېشى اېلە دېشەل دېشلىر نىكل

dent Logan

لوغان دېشى

عېنى دېوشە اولمېونى تې آرقە طرفى دېشى بوسان اولوب . بولك دېشە دېشە بايقى اولمېون . بونوع دېشلىر pivot اېلە كوكە *dent* اېدېلوب بىدە ciment اېلە دېشى كوكە تېت اېدېلبور .

Logan دېشك اژوشەسى

لوغان دېشى كوكە آژوت اېشك اېمېون كوكە لازم اولمېون قدر كېلەكەنصو كوكە . دېشك دېشە مانى كەند كېمېلوب كوكە لىطوق اېدېلبور . دېش كوكە برآز تىنىق اېلەكەنصو كوكە دېشى جىتارلېر . آكر كوكەك هر طرفە دېشە اېوجە تاس اېمېور اېلە والكر بىز قىشەنە تاس اېدېلبور اېشە . كوكەك اوشقەسى مانى اولوب دېكر قىشەسى باش

مۆلى :
دېشى نىكل مېش تېلېمېنتىن

دېشى طېلېر

مېلېل صالح

دېشى نىكل

دورمىتات

• حسن طېلېر ، طېلېمېنتىن مېتارن دېوش قارىشەندە .

۱۳۳۸

Resim 11: İlk basılı telif dişhekimliği eseri (Halil Salih, 'Ame'li Tasu'î Esnân, Hüsnütabiat Matbaası, İstanbul 1338-1922), (sağ tarafta kapak sayfası, solda s. 40).

